

УДК 343.37:630

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.29>

ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Ступник Я.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0001-8024-9735
e-mail: yaroslav.stupnik@uzhnu.edu.ua

Ступник Я.В. Злочинність у сфері лісового господарства як об'єкт кримінологічного аналізу.

У науковій статті проведено комплексне кримінологічне дослідження злочинності у сфері лісового господарства, яка набуває загрозливих масштабів на тлі глобальних екологічних викликів. Дослідження актуалізується кліматичними змінами, втратою біорізноманіття та руйнівним впливом війни в Україні на природні екосистеми. Наголошується, що лісові масиви є критичними регуляторами біосферних процесів, а їх кримінальна експлуатація загрожує не лише національній безпеці України, а й існуванню людства загалом. Проаналізовано вплив повномасштабної війни на стан лісових ресурсів України. Обґрунтовано, що лісове господарство слід розуміти як інституціональну метасистему соціальних практик, що охоплює користування, відновлення, охорону та адміністрування лісових ресурсів. Доведено існування так званої «лісової мафії» – організованої кримінальної структури з розгалуженими корупційними схемами, політичним прикриттям та міжнародними каналами збуту незаконно здобутої деревини. Виявлено транскордонний характер лісової злочинності, яка функціонує через гібридні механізми, поєднуючи нелегальну заготівлю деревини з формально легальними зовнішньоекономічними операціями. Підтверджено комерціалізацію лісового господарства всупереч екологічному пріоритету, закладеному в Лісовому кодексі України.

Запропоновано два авторських визначення лісової злочинності. У вузькому розумінні це масовий соціально-правовий феномен вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 245 та 246 КК України (незаконна порубка, знищення або пошкодження лісових масивів). У широкому розумінні – це стійкий різновид економіко-екологічної організованої злочинності, що виражається в інституціональних, заборонених законом масових соціальних практиках у сфері управління, користування, відтворення та охорони лісів, які загрожують біологічним і цивілізаційним основам існування людства. Дослідження розкриває інституціональну природу лісової злочинності як крос-системного явища, що одночасно є економічною, екологічною та організованою злочинністю з елементами політичних кримінальних практик.

Підкреслюється необхідність посилення міжнародної співпраці, реформування системи управління лісовими ресурсами, подолання корупції та переорієнтації лісового господарства з комерційних на екологічні пріоритети. Запропоновано розглядати екологічні загрози як фактор десоверенізації, що вимагає наддержавного рівня осмислення та вирішення проблеми у контексті збереження життєзабезпечувальних функцій біосфери та гарантування права майбутніх поколінь на життя.

Ключові слова: злочинність у сфері лісового господарства, лісова злочинність, екологічна безпека, організована злочинність, незаконна порубка лісу, транскордонна злочинність, кримінологічний аналіз.

Stupnyk Y.V. Crime in the forestry sector as an object of criminological analysis.

The scientific article conducts a comprehensive criminological study of crime in the forestry sector, which is gaining alarming proportions against the backdrop of global environmental challenges. The

study is updated by climate change, loss of biodiversity and the destructive impact of the war in Ukraine on natural ecosystems. It is emphasized that forest areas are critical regulators of biosphere processes, and their criminal exploitation threatens not only the national security of Ukraine, but also the existence of humanity in general. The impact of a full-scale war on the state of Ukraine's forest resources is analyzed. It is substantiated that forestry should be understood as an institutional metasystem of social practices that encompasses the use, restoration, protection and administration of forest resources. The existence of the so-called «forest mafia» is proven – an organized criminal structure with extensive corruption schemes, political cover and international channels for the sale of illegally harvested timber. The cross-border nature of forest crime, which operates through hybrid mechanisms, combining illegal logging with formally legal foreign economic operations, is revealed. The commercialization of forestry contrary to the environmental priority laid down in the Forest Code of Ukraine is confirmed.

Two author's definitions of forest crime are proposed. In a narrow sense, it is a mass socio-legal phenomenon of committing criminal offenses stipulated by Articles 245 and 246 of the Criminal Code of Ukraine (illegal felling, destruction or damage to forest areas). In a broad sense, it is a persistent type of economic and ecological organized crime, expressed in institutional, legally prohibited mass social practices in the field of management, use, reproduction and protection of forests, which threaten the biological and civilizational foundations of the existence of humanity. The study reveals the institutional nature of forest crime as a cross-system phenomenon, which is simultaneously economic, environmental and organized crime with elements of political criminal practices.

The need for strengthening international cooperation, reforming the forest resources management system, overcoming corruption and reorienting forestry from commercial to environmental priorities is emphasized. It is proposed to consider environmental threats as a factor of de-sovereignization, which requires a supranational level of understanding and solving the problem in the context of preserving the life-supporting functions of the biosphere and guaranteeing the right to life of future generations.

Key words: forestry crime, forest crime, environmental security, organized crime, illegal logging, cross-border crime, criminological analysis.

Постановка проблеми. Сучасні процеси кліматичної трансформації, редукція біотичного розмаїття та деградація екосистемних комплексів внаслідок антропогенного впливу становлять виклики планетарного рівня. Ці проблеми виходять за межі національних інтересів, оскільки природні системи не обмежуються державними чи політичними демаркаційними лініями. Особливої уваги заслуговує руйнівний екологічний ефект збройної агресії російської федерації проти України, наслідки якої поширюються на глобальний цивілізаційний простір. Воєнні дії спричиняють деструктивний вплив не лише на соціально-демографічну сферу та урбанізовані центри національної ідентичності, а й на природний капітал України, екологічну стабільність європейського регіону та біосфери загалом. Лісові екосистеми зазнають найсуттєвіших втрат від зазначених антропогенних чинників, попри те що саме вони є ключовими резервуарами біологічного різноманіття на планеті, критичним регулятором газового складу атмосфери, термічного режиму та підтримки життєзабезпечувальних функцій біосфери.

Значущим фактором деструкції лісових ресурсів в Україні та у світовому масштабі залишається протиправна діяльність у лісогосподарській галузі. Масштабні обсяги нелегальної лісозаготівлі, кримінальні ланцюги постачання, корупційні механізми супроводу незаконної діяльності перетворюють феномен лісової кримінальності на проблему глобального значення. Протидія цьому явищу набуває стратегічного політичного, економічного та екзистенційного виміру як для національної безпеки України, так і для світової спільноти в планетарній перспективі.

Метою статті є характеристика злочинності у сфері лісового господарства як об'єкта кримінологічного аналізу та розробка на цій основі рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичною основою дослідження стали праці таких вчених, як В.В. Базелюк, О.М. Бандурка, О.М. Джужа, О.Л. Дубовик, В.П. Ємельянов, А.Е. Жалінський, О.М. Литвинов, В.К. Матвійчук, О.В. Мельник, В.О. Навроцький, А.М. Притула, І.Г. Травіна, П.Л. Фріс, В.Б. Харченко, І.О. Харь, А.М. Шульга та інших. Проте окремі дослідження мають або неспецифікований щодо злочинності у сфері лісового господарства характер, або є досить вузькими та не охоплюють в повній мірі феномен лісової злочинності, обмежуючись лише окре-

мими кримінальними практиками, що складають її зміст, що в свою чергу підкреслює теоретичну та практичну значущість цієї наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Перша половина XXI століття ознаменувалася збереженням негативних, небезпечних тенденцій у функціонуванні біосфери планети Земля. Закономірності кліматичних змін, закладені від початку першої промислової революції, інтенсифіковані протягом XX століття, а надто другої його половини, не дають оптимістичних прогнозів щодо збереження життя у віддаленій перспективі. Наявні вітальні траскторії є низхідними.

У Спеціальній доповіді Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC) наголошується на небезпечних змінах клімату, опустелювання, деградацію земель, стале управління земельними ресурсами, продовольчу безпеку та потоки парникових газів у наземних екосистемах. Починаючи з доіндустріального періоду, температура повітря на поверхні суші зросла майже вдвічі. Зміна клімату, включаючи збільшення частоти та інтенсивності надзвичайних ситуацій, лісових пожеж, негативно вплинула на продовольчу безпеку та наземні екосистеми, а також сприяла опустелюванню та деградації земель у багатьох регіонах (висока достовірність). Окремо акцентується на тому, що стале управління земельними ресурсами, включаючи стале управління лісами, захист лісів, може запобігти та зменшити деградацію земель, підтримувати її продуктивність, зменшити негативний вплив зміни клімату (дуже висока достовірність). Це також може сприяти пом'якшенню та адаптації клімату в цілому (висока достовірність) [1].

Таким чином, адекватне та інноваційне реагування на кліматичні, екологічні виклики, проблеми, в тому числі і зокрема у сфері збереження та відтворення лісових масивів, – це не лише задача окремо взятої країни, а загальнопланетарний порядок денний. Кожна держава має докласти максимум зусиль для того, аби забезпечити базові, фундаментальні умови для збереження життя, гарантування права майбутніх поколінь на життя. Екологічні обструкції – фактор десоверенізації, тобто такий чинник, що не осмислюється та не вирішується в межах окремої державної юрисдикції. Рівень осмислення цих проблем – наддержавний, зумовлює необхідність оперування категорією «уселюдство».

В цьому аспекті слушними та глибокими вважаємо міркування Ю.В. Орлова, який розгортає концепт «уселюдство» як у загальнометодологічному форматі, так і у застосуванні до кримінологічних предметних площин. Дослідник, зокрема, зазначає, що зміна клімату, виснаження природних ресурсів, забруднення й деградація навколишнього середовища, бідність, зростання нерівності всередині та між країнами, безробіття, збройні конфлікти, екстремізм, тероризм – це лише окремі фрагменти цілого, що залишається за горизонтом, поза спектром видимого. Але воно, це ціле, впливає на фрагменти. Впливаючи ж на фрагменти, ціле кардинально змінити неможливо, хоча й фрагменти, ясна річ, впливають на ціле, ускладнюючи його [2, с. 12].

Сьогоднішнє природокористування, кримінальна та інша суспільно небезпечна (хоча це словосполучення тут доречніше буде замінити на інше – натурально небезпечна) експлуатація довкілля (в тому числі – забруднення) не узгоджена зі спільними, загальнопланетарними, природничо-уселюдськими засновками на життя [2, с. 14].

Оперування концептом уселюдства передбачає всі покоління, і минулі, і майбутні одночасно. Кожне наступне покоління має піклуватися про передачу майбутнім довкілля у кращому стані, ніж воно його отримало. Такі установки можливі виключно в межах вісї ідентичності «уселюдство – група – індивід»; лише у цій зв'язці виникає суб'єкт – предикатна спайка «Людина – Природа», «Людина Є Природа» (у форматі субстанційної логіки, західна філософська традиція) та «Людина у Природі, Природа у Людині» (у форматі процесної логіки, східна філософська традиція). Ця спайка виводить дискусію у юснатуралістичну площину (її активним, найбільш значущим розробником в сучасній Україні є академік О.М. Костенко, думки якого концентровано викладені у двох його широковідомих працях останніх років [3]), в якій знаходять свій ресурс всі без виключення галузі права, в тому числі й кримінальне [2, с. 14].

Починаючи з березня 2014 р. й до теперішнього дня частина територій України є тимчасово окупованою російською федерацією. Важко оцінити площі лісових масивів, що перебувають під окупацією, в тому числі й зважаючи на характер, неоднакову інтенсивність ведення бойових дій, особливо після повномасштабної агресії, від 24 лютого 2022 р. Водночас з упевненістю можна стверджувати, що: а) фактичний доступ до лісових масивів України з метою забезпечення ефективного управління ними та їх охорони скоротився не менш ніж на 15%; б) значною є мінна засміченість лісових масивів на підконтрольній Урядові України території, зокрема Київщини, Чер-

нігівщини, Сумщини, Харківщини. Цей фактор унеможливорює активне та безпечне користування лісовими масивами, вимагає здійснення широкого гуманітарного розмінування; в) великі лісові масиви Північної, Східної та Південно-Східної Харківщини, Дніпропетровщини, Запоріжжя також характеризуються зниженою інтенсивністю користування, обслуговування, природоохоронних заходів через близькість лінії бойового зіткнення оборонців України та окупаційних військ; г) зрештою, знищення лісових масивів в ході бойових дій.

Ці фактори з одного боку на рівні статистичних закономірностей мають сприяти зниженню криміналізованості сфери лісового господарства. З іншого ж – маємо констатувати, що неможливість здійснення органами державної влади України належного контролю за лісокористуванням на тимчасово окупованих територіях розв'язує руки як окупаційній адміністрації, так і ординарним злочинцям до неправомірного, кримінального користування лісовими ресурсами. Тож чинник війни є складним, неоднозначно відбивається на феномені злочинності у сфері лісового господарства в Україні.

Роблячи проміжний підсумок здійсненого аналізу стану такого природно-соціального блага як ліси й тієї діяльності, що розгортається довкола користування ними, можемо зробити висновок, що в цілях кримінологічного дослідження під лісовим господарством слід розуміти інституціональну метасистему соціальних практик, що полягають у безпосередньому користуванні лісовими ресурсами, відновлення лісу, активності спеціалізованих суб'єктів, що здійснюють охорону лісів, а також адмініструванні лісового сектору природокористування (організація лісового господарства тощо).

Як і будь-яка сфері діяльності, пов'язана з користуванням природними ресурсами, лісове господарство передусім сформувалося як економічний інститут. Незважаючи на природнозахисні функції та обмежене експлуатаційне значення лісів в Україні, на практиці, наголошує Б.М. Головкін, лісогосподарська діяльність має комерційний характер, орієнтованість на експорт лісоматеріалів й одержання валютної виручки. Понад 90% доходів лісогосподарських підприємств складають прибутки від реалізації ділової та паливної деревини на внутрішньому і зовнішньому ринках. Такий стан справ неабияк стимулює інтенсивну заготівлю деревини, у тому числі шляхом незаконних порубок лісу [4, с. 6]. Незважаючи на закладений у доктрині Лісового кодексу України примат екологічного призначення лісів над економічним, у діяльності Держлісагентства, обласних управліннях лісового та мисливського господарства і у підпорядкованих їм спеціалізованих лісових підприємствах панує комерційний підхід. Великий попит на лісоматеріали в умовах недофінансування лісової галузі державою стимулює пріоритетний розвиток самоокупних і швидко прибуткових напрямів ведення лісового господарства. Існуючий напівринковий, напівплановий державний механізм господарювання, з одного боку, дозволяє виживати в об'єктивно складних умовах, а з другого боку, забезпечує приховування реальних масштабів обігу деревини і грошових коштів від її реалізації. В умовах неврегульованості обігу деревини це породжує «тіньовий обіг» і незаконні операції з лісоматеріалами на внутрішньому і зовнішньому ринках [4, с. 12].

Здійснений нами аналіз феномену, а також латентності злочинності у сфері лісового господарства, а також зібрані експертні оцінки як серед працівників цієї галузі, так і серед представників правоохоронних органів, засвідчують, що лісовій злочинності у повній мірі властиві риси й тенденції відтворення економічної злочинності в Україні. Можна з упевненістю стверджувати про існування так званої «лісової мафії». За цією умовною і дещо алегоричною назвою криється цілком реальна структура, усталені практики кримінальної експлуатації лісу шляхом використання численних корупційних схем, засобів політичного прикриття, яке в тому числі послуговується інструментами правотворчості. Визнання таких широких меж криміналізації лісового господарства змушує визнати ту обставину, що до ланцюгів кримінальних практик залучені в тому числі й представники депутатського корпусу, Уряду, правоохоронних органів.

Отже, фіксуючи ці обставини, наголосимо: злочинність у сфері лісового господарства – організований вид економічної злочинності. При цьому не можна оминати увагою і те, що внутрішні ринки збуту нелегально отриманої деревини є вельми обмеженими, і фінансово, і інституціонально, що актуалізує вихід цієї злочинності за межі України, набуття нею рис транскордонності. Так чи інакше, але переміщення незаконно вирубленої деревини передбачає її трансфер через державний, митний кордон України, наявність іноземного актора, що формує попит на таку деревину, стимулюючи відповідні кримінальні промисли. Механізми такої взаємодії є гібридними, окрім нелегально добутої природної сировини включають в себе й низку легальних (з процедур-

ної точки зору) господарських операцій, в тому числі й зовнішньо-економічних, а також операції прикриття та забезпечення, зокрема корупційні правопорушення.

Слушними в цьому контексті видаються зауваги Т. В. Мельничук, яка зазначає, що організована злочинна діяльність у сфері зовнішньо-економічної діяльності являє собою певну соціальну підсистему, наділену функціональністю, за рахунок чого і відбувається консолідація злочинних елементів та формування їх організованості. Діяльність організованих злочинних формувань у зовнішньоекономічній сфері спрямована на отримання прибутку від економічних операцій «виробництво-споживання», які включають в себе також постачання товарів і послуг за допомогою міжнародної торгівлі. Відмінність між організованими злочинними угрупованнями та іншими бізнесовими структурами в даному випадку полягає в тому, що постачання здійснюється нелегально. Тим часом, це не знижує стійкого попиту на такі товари та послуги, що частково провокує розгортання організованої злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері [5, с. 9].

Економічний стан української лісової галузі та екологічний стан українських лісів є незадовільним. Матеріальна база лісового господарства потребує суттєвого оновлення. У багатьох регіонах України збільшилася частка ослаблених і всихаючих лісів, зокрема похідних ялиників Карпат. Вимагають безвідкладного вирішення питання підвищення адаптаційної здатності лісових екосистем до зміни клімату та антропогенного впливу. Тому ліси потребують посиленого догляду та здійснення заходів у них на засадах екологічно орієнтованого та наближеного до природи лісівництва [5, с. 9].

Екологічна злочинність здатна не лише самодетермінуватися, адаптуватися, ретранслювати інформацію про кримінально-інституційні практики майбутнім агентами тіньової економіки, а й чинити системний спротив спробам обструкції її структур і механізмів. Останнє зауваження видається особливо важливим, адже інкорпорує екологічну злочинність (в тому числі й злочинність у сфері надкористування, лісового господарства та ін.) до складу не просто організованої злочинності у її вузькому, кримінально-правовому аспекті, а у широкому кримінологічному її розумінні як, перш за все, системи організованих економічних, політичних кримінальних практик, що спричиняють шкоду довкіллю [6, с. 67]. Її найбільш істотними рисами, як організованої злочинності в еколого-економічній сфері, М.Г. Максименцев безпідставно вважає системність, інтегрованість з владними структурами, стійкість, наявність розвинених механізмів самовідтворення (до числа яких, серед іншого, належать і корупційні схеми), ретрансляції кримінального досвіду, в тому числі й в межах апарату публічного адміністрування, вплив на формування й реалізацію державної й місцевої економічної, екологічної, частково – зовнішньої, правової і безпекової політики, істотна шкода довкіллю [6, с. 67-68].

З переліченими М.Г. Максименцевим ознаками цілком можна погодитись. Ще академік А.П. Закалюк наголошував на тому, що вершиною організації убезпечення діяльності злочинних об'єднань є їх «входження у владу» та захоплення кінцевої влади [7, с. 294]. І якщо про захоплення влади представниками умовної «лісової мафії» не йдеться, хоча б через те, що політична влада є для них не ціллю, а засобом, то про наявність у вищих і центральних органах державної влади, а також органах місцевого самоврядування налагоджених механізмів кримінальної кооперації, важелів впливу на прийняття політично значущих для сфери лісового господарства рішень, варто говорити, варто досліджувати. Але поки що констатуємо це як даність, як іманентну кримінологічну ознаку лісової злочинності. І використання публічного, адміністративного ресурсу лише підкреслює умовно «суїцидальну», яскраво виражено аутодеструктивну природу лісової злочинності як злочинності передусім (і ми на цьому наполягаємо з етичних, аксіологічних позицій) екологічної.

Варто підтримати позицію Ю.А. Турлової, яка визначає екологічну злочинність як соціальне явище, що має небезпечний для суспільства, об'єктивно-функціональний, соціально-конструктивний характер та проявляє себе в поведінці, яка заборонена кримінальним законодавством та посягає на навколишнє природне середовище чи його окремі об'єкти, екологічну безпеку та природні ресурси, створюючи небезпеку біологічним основам існування людства [8, с. 3]. Дійсно, має йтися саме про небезпеку біологічним основам існування на Землі. То який же ще має бути ґносеологічний пріоритет, якою ще, як не еколого-домінуючою має бути оптика кримінологічного чи будь-якого іншого дослідження екологічної злочинності загалом та злочинності у сфері лісового господарства, зокрема.

Роблячи **висновок**, гадаємо у нас є підстави для того, аби запропонувати два визначення досліджуваного виду злочинності: вузьке та широке. У вузькому розумінні злочинність у сфері лі-

сового господарства (лісова злочинність) постає як історично мінливий, масовий соціально-правовий феномен, що виражається у вчиненні кримінальних правопорушень проти лісу як елементу довкілля і які передбачені ст.ст. 245 та 246 КК України. Таке розуміння є операційним, може бути використане з обмеженим пізнавальним та практико перетворювальним потенціалом, але при цьому воно забезпечує достатню сфокусованість на проблемі безпосередньої незаконної порубки лісу, його перевезенні, зберіганні, збуті, а також знищення або пошкодження лісових масивів. У цьому випадку лісова злочинність як «forestry crime» фактично зводиться до предметно центруючого її елементу – кримінально-промислової порубки лісу, тобто «timber crime» (або розширено у дискурсі Інтерполу – «illegal logging and illicit timber trafficking») та дотичного до неї необережного заподіяння шкоди лісу.

У широкому розумінні злочинність у сфері лісового господарства можливо визначити як стійкий різновид економіко-екологічної організованої злочинності, що виражається в інституціональних, заборонених законом про кримінальну відповідальність, масових, понадсумативних соціальних практиках сфері управління, користування, відтворення та охорони лісів, що посягають на екологічну безпеку, природні основи біологічного життя та соціальності, загрожують біологічним і цивілізаційним основам існування людства. Цей підхід відображає інституціональну природу лісової злочинності, що є крос-системною, відтворюється і як економічна, і як екологічна, і як організована злочинність з елементами політичних кримінальних практик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. IPCC Special Report on Climate Change, Desertification, Land Degradation, Sustainable Land Management, Food Security, and Greenhouse gas fluxes in Terrestrial Ecosystems / Summary for Policymakers Approved Draft. Headline Statements. URL: <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/08/3.-Summary-of-Headline-Statements.pdf>.
2. Литвинов О.М., Орлов Ю.В. Антипостмодерн: кримінологічні етюди. Харків : Право, 2020. 280 с.
3. Костенко О.М. Соціальний натуралізм. Про соціальну природу та її закони. Івано-Франківськ: Петраш К.Т., 2019. 72 с.; Костенко О.М. «Нові очі» для нового часу (про соціальний натуралізм). Луцьк : Терен, 2022. 128 с.
4. Заїчко О. В. Запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберіганню, збуту лісу : монографія / За наук. ред. Б.М. Головікіна. Харків: Право, 2019. 192 с.
5. Мельничук Т.В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2009. 20 с.
6. Максименцев М.Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування: монографія. Харків: Панов, 2019. 488 с.
7. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Кн. 2. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712 с.
8. Турлова Ю.А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. К., 2018. 466 с.